

BENEDEK MIKLÓS

Egy indiánregény két arca

***Az utolsó mohikán* történetének két magyar kiadásáról**

Talán nem túlzás az az állítás, hogy Magyarországon, illetve magyar nyelvterületen generációk nőttek fel James Fenimore Cooper indiánregényeit olvasva. A szerző legismertebb regényei az úgynevezett Bőrharisnya-történetek, amelynek darabjai összegyűjtve *Nagy indiánkönyv* címen jelentek meg, és amelyek főszereplője az indiánok közt nevelkedett fehér bőrű felderítő, Natty Bumpo. A sorozat darabjait a magyar olvasók a legelső fordítások megjelenése óta (a 19. század közepe) csupán átdolgozásokban olvashatták. 2019 óta azonban a Park Könyvkiadónak, illetve a fordítónak, Gy. Horváth Lászlónak köszönhetően *Az utolsó mohikán* című regény teljes szövegét új fordításban olvashatjuk.

Az utolsó mohikán a Bőrharisnya-történetek legismertebb darabja, amiből egy sikeres film is készült. A történetet a magyar olvasók a Móra Könyvkiadó kiadásában Réz Ádám fordításában és átdolgozásában ismerhették meg. Az átdolgozásnak köszönhetően a regény, amelynek szerzőjét az amerikai próza első jelentős képviselőjének, klasszikusának tartják, ifjúsági regénnyé, és a fiatal (tizenéves) olvasók kedvencévé vált egy olyan korszakban, amikor az indiánregények nagy népszerűségnek örvendtek. Jelen írásunk *Az utolsó mohikán* Park Könyvkiadó által megjelentetett teljes kiadás szövegét hasonlítja össze a Móra Könyvkiadó által 1976-ban kiadott (negyedik kiadás) *Nagy indiánkönyv*ben olvasható szövegváltozattal.

A sztori

A történet 1757-ben játszódik a gyarmati háborúk alatt. A kanadaiakkal szövetséges irokézek (huronok) elrabolják egy angol tiszt lányait. Natty Bumpo, akit ezúttal Sóljom szemnek szólítanak indián társaival, Chingach-

gookkal (Csingacsgukkal) és annak fiával, Uncassal (Unkasszal), valamint az angol tiszttel és az egyik lány kőrőjével a nyomukba ered. Az üldözés során több kalandban lesz részük, több kisebb csetepatéban vesznek részt, és végül megtalálják a lányokat. A happy end azonban elmarad, a történet az utolsó mohikán és a tiszt egyik lányának halálával ér véget.

Első ránézésre

A két szöveg összehasonlítását a szerkezeti eltérésekkel kezdhetjük. A teljes változat szövege hosszabb, és 33 cím nélkül álló fejezetre oszlik, míg az átdolgozás 15 címmel ellátott fejezetre. Az előbbinél viszont minden fejezet egy mottóval kezdődik, amely mottók többek között Shakespeare műveiből származnak, és direkt módon (talán mondhatjuk, fantáziátlanul) utalnak a fejezet tartalmára.

Ami már az első felületes olvasásnál feltűnik, hogy a két mohikán neve az ifjúságnak szánt változatban fonetikus átírással szerepel, illetve az is szembetűnik, hogy a párbeszédek esetében nagyobb tér jut a közvetlenebb tegeződésnek. A teljes változatban az időnként felbukkanó francia mondatok, párbeszédek az eredeti nyelven szerepelnek, amelyeknek fordítása a lábjegyzetben olvasható, addig az átdolgozásban (a nevek kivételével) mindezeket magyarul olvashatjuk, és a fordító legfeljebb csak a szövegben utal arra, hogy ezúttal franciául folyt a beszélgetés.

A teljes változat alcímmel jelent meg: *Elbeszélés 1757-ből*. Az ifjúság számára készült feldolgozásból viszont ez teljesen hiányzik, azonban a regény első mondatában (amely eltér a teljes változatétól), igyekszik időben behatárolni a történeteket: „Mintegy kétszáz évvel ezelőtt” (COOPER 1976: 171). Ez a meghatározás azonban kevésbé pontos, ráadásul az olvasó időben elfoglalt helyének függvényében változó időpontra utal.

Szoros olvasás

A két szövegváltozatot párhuzamosan olvasva olyan általános megállapításokat tehetünk, mint hogy az ifjúsági változat készítője egyszerűsít,

egyértelműsít, magyaráz, de mindenekelőtt rövidít. Ez utóbbi különösen a tájleíró részeknél szembetűnő.

EGYSZERŰSÍT:

Cooper, és ezáltal legújabb magyar fordítója is, gyakran él a körülírás módszerével, ami olykor valóban megnehezíti az értelmezést. Réz Ádám átdolgozásában azonban, hiszen mégiscsak ifjúsági regényt szeretett volna varázsolni a műből, ezek leegyszerűsödnek.

A mohikánok éles szeme azonnal észrevette, amint lába sötét vonala óvatlanul kirajzolódott a ritkás lombban, néhány hüvelyknyire a fa törzsétől. (COOPER 2019: 93)

A két mohikán éles szeme azonban észrevette az irokéz megmozduló lábát. (COOPER 1976: 217)

A folyó úgy lekoptatta a puha sziklát, hogy első lejtője nem volt olyan meredek és függélyes, mint amilyenek általában a zuhatagok. (COOPER 2019: 86)

A sziget csücskén a víz úgy koptatta le a sziklát, hogy itt elég könnyű volt felkapaszkodni rá. (COOPER 1976: 212)

– Talán háború volt, amikor a fáradt indián a cukorfának dőlve ette kukoricáját? Ki rakta tele a bozótot ólálkodó ellenségeivel? Ki húzta elő a kését, kinek a nyelve hazudott békét, miközben a szívét vér festette be? Mondta Magua, hogy a csatabárd ki van ásva, és hogy kinek a keze ásta ki? (COOPER 2019: 111)

– Igen, ha mi indítunk háborút, nem törődünk a sebekkel! De vajon mi ástuk-e ki a csatabárdot? Nem szedtek-e rá bennünket a fehérek, akik színből békét kötöttek velünk, de szívük mélyén véres harcokról álmodoztak? (COOPER 1976: 226)

EGYÉRTELMŰSÍT:

Cooper elsősorban az amerikai olvasóknak írta művét, olyanoknak, akik jártasak az észak-amerikai kontinens történelmében, földrajzában.

Az európai olvasóknak azonban egy-egy helyszínen, esemény, személy megemlékezése nem jelent semmit, különösen nem a fiatal olvasóknak. Így egyértelműsíteni kell, hogy adott földrajzi név, történelmi jelenség valójában mit takar.

... visszakergetné az arcátlan franciát a Champlainen az odújába. (COOPER 2019: 45) (A Champlain-tó az Egyesült Államok hatodik legnagyobb tava, aminek északi csücske már Kanadához tartozik.)

... ahelyett, hogy a franciák elé vonulna, és visszakergetné őket Kanadába. (COOPER 1976: 189)

– *Felkészülni, vitéz hatvanasaim!* (COOPER 2019: 177) (Az Amerikában taníró angol királyi hatvanadik gyalogezred, amelynek tisztje a regény egyik főszereplője. Ez utóbbi tény a tiszt bemutatkozásánál mindkét szövegváltozatban megjelenik, azonban az ifjúságnak szánt átdolgozásban a továbbiakban nem szerepel.)

– *Puskát vállalhoz, angol fiúk!* (COOPER 1976: 261)

MAGYARÁZ:

Korábban említettük, hogy a szerző igen gyakran körülír bizonyos dolgokat, amik bizony néha csak akkor válnak érthetővé a fiatal olvasó előtt, ha azt valamilyen úton-módon megmagyarázzuk számukra. Első példánk esetében Cooper is magyarázatra kényszerült, és ezen magyarázat azután beépült az ifjúsági változat szövegébe.

Felszerelésének részét képezte még a puszkagolyókat tartó bőrzacskó és lőporos szaru, bár hosszú csövű puskája, amely a leleményesebb fehér emberek szerint a legveszedelmesebb tűzfegyver, egy közeli facsometének volt támasztva. A vadász vagy felderítő... (COOPER 2019: 36) (Jelen szövegrészhez Cooper az első európai kiadásban egy megjegyzést fűzött: *A katonai puska rövid, de a vadászoké mindig hosszú csövű.*)

Felszerelését egy lőporos szaru és egy puszkagolyóknak való bőrzacskó egészítette ki; maga a fegyver valamivel távolabb volt, egy fának támasztva. Ez a puska azonnal elárulta, hogy tulajdonosa vadász, és nem katona: a va-

dászkok ugyanis hosszú puskát használnak, míg a hadsereg tagjai rövidet. (COOPER 1976: 184)

Ott azután minden konyhaművészeti rafinéria nélkül hozzálátott társaival a tápláló eledel felfalásához. (COOPER 2019: 122)

Most társaival együtt nekilátott, s mellőzve a konyhaművészet minden vívmányát, amúgy nyersen rágcsálni kezdték a húst. (COOPER 1976: 234)

... mások két facsemetét hajtottak a földre, hogy azok visszacsapó sudarához kössék Heyward két karját. (COOPER 2019: 132)

Ketten megragadták egy-egy fiatal facsemete ágait, s a rugalmas törzseket ív alakban egészen a földre hajlították. Az volt a tervük, hogy ehhez a két fához kötik majd hozzá Heywardot; a fiatalemberre iszonyatos kínok várnak, amikor a két rugalmas fatörzs visszapattanva kiegyenesedik. (COOPER 1976: 239) (Láthatjuk, hogy a magyarázat miatt jelen szövegrész hosszabb, mint a teljes kiadásban, vagyis az alább említendő rövidítések ellentétére is van példa.)

RÖVIDÍT:

A rövidítés ábrázolására álljon itt egy hosszabb idézet, amelyből amellett, hogy megfigyelhetjük, Réz Ádám hogyan rövidítette le a terjengős szövegrészt, az is kitűnik, hogy Cooper ízig-vérig romantikus szerző, aki örömet leli a jelzős szerkezetek használatában, ugyanakkor élvezettel zsonglörködik a horrorisztikus elemek ábrázolásával.

Ijesztő változáson ment át az évszak is. A nap áthatolhatatlan páratömeg mögé rejtette melegét, és a vad augusztusi hőségben megfeketedett emberi testek számai torz formákba merevedtek a novembert előrevetítő hideg szélrohamokban. A fodrozódó, makulátlan köd, amely korábban észak felé vitorlázott a hegyek fölött, most végeérhetetlen, sötét lepelként tért vissza a viharral. A Horikán sok mindent tükröző felszíne tovatűnt; haragos zöld hullámok korbácsolták a partot, mintha felháborodásukban vissza akarnák okádni a bemocskolt part szennyét, s még ha nem hanykolódott is a tiszta forrás, akkor is csak a sötét ég borúját tudta visszaverni. A párás, idilli légkör,

mely rendszerint e látványt ékesítette, elfedve nyersességét, oda lett; északi lég zúdult végig a vízi pusztaság felett, oly nyersen és egyöntetűen, hogy nem maradt semmi, amit szem odaképzeltetne, játszi kedv felidézhetne.

A brutális elem letarolta a síkság zöldjét, mintha csak villám futott volna át rajta. Itt-ott azonban sötétzöld fűcsomók sarjadtak a kietlen síkon: első gyümölcsei a földnek, amelyet embervér öntözött. Az egész táj, amely a kedvező fényben, balzsamos melegben oly megkapó volt, most az élet allegóriájának tetszett, amelyben a tárgyak legnyersebb, igaz színezetüket ötlík, és semmit sem enyhít az árnyék.

A magányos, szikkadt fűszálak egyenként álltak fel a szélrohamok után, a magas, sziklás hegyek természetlenül meredeztek, s a szem akkor sem talált megkönnyebbülést, ha az ég határtalan pusztáján próbált áthatolni, mert elzárta előle a rongyosan kavargó, sötét páratömeg.

A szél hol erről, hol arról fúj; néha a földön zúgott végig, mintha a halottak hideg fülébe akarná súgni nyöszörgését, máskor élesen, gyászos hangon füttyülve berohant az erdőbe, és megtépázta az ágakat, lombokat. E természetellenes zivatar közepette néhány éhes holló küszködött a viharral, de amint elsimult alattuk az erdő zöld tengere, boldogan buktak alá visszata-szító lakomájukhoz. (COOPER 2019: 220–221)

De megváltozott az időjárás is. A nap sűrű párafelhők mögé bújt, s az a sok száz ember, aki nemrég az augusztusi hőségben izzadt, most novemberi hűvösséget érzett volna, ha még él, s nem fekszik holtan az erdő szélén. A hegyek gomolygó fehér párája most sötét viharfelhők formájában tért vissza. A Horikán-tó már nem hasonlított tükörhöz: tőzöld hullámai dühösen csapkodták a partokat, mintha tiltakoznának az ellen, hogy az emberek bemocskolták őket. A szél váltakozva fúj, minden irányból: néha egészen alacsonyan süvített, mintha gyászéneket akarna suttozni a halottak fülébe, máskor nagyokat füttyentett, felszállt a magas fák közül, és megtépte lombjukat. A szél hátán hollók úsztak, de amikor elérték az erdő szélét, nyomban leszálltak lakmározni a halottak testéből. (COOPER 1976: 285)

És az erőszak?

Az utolsó mohikán új, teljes kiadását a megjelenése alkalmával több helyen is úgy hirdették be, mint olyan fordítást, amely megmutatja a történet véres oldalát is, ami az ifjúságnak szánt átdolgozásból hiányzik. Ez felkeltette jelen sorok szerzőjének figyelmét is, így az erőszak ábrázolása talán megérdemli, hogy külön fejezetet szenteljünk neki.

Mindenekelőtt szögezzük le, hogy a regény legdurvább jelenete, amikor a huron indián egy sziklához csapva öl meg egy csecsemőt, mindkét szövegváltozatban szerepel, vagyis ettől Réz Ádám sem kíméli meg olvasóit. Ezesetben, illetve máshol is azt látjuk, hogy egy-egy erőszakos jelenet az ifjúsági változatban rövidebben, kevésbé részletesen szerepel, vagy az erőszakos cselekedet más formában történik meg.

...hirtelen kés villant előtte egy sötét marokban, az indián szorítása elernyed, amint vér lövellt fel csuklója átvágott inaiból, Uncas keze hátrarántotta Heywardot, s ő megbabonázva nézte ellensége tüzes, csalódott ábrázatát: az irokéz lezuhant a szikláról, és eltűnt a feneketlen üregben. (COOPER 2019: 89)

...éppen idejében ért oda a birkozókhoz, hogy késének egyetlen döfésével a másvilágra küldje az irokézt. Míg Duncan feltápáskodott, Unkasz lehengerítette az ellenség holttestét a folyóba. (COOPER 1976: 215)

Kétezernél is több tájtétköz vadember zúdult elő a fák közül, s száguldott át a síkon. Aratott a halál, a legfélelmetesebb, legvisszataszítóbb formájában. Az ellenállás csak feltüzeltte a gyilkosokat, akik még akkor is csépeltek tomahawkjaikkal áldozataikat, amikor azok már mozdulni sem tudtak. Patatokban áradt a vér, s a bennszülöttek annyira belelovalták magukat az őrijöngésbe, hogy sokan térdre estek, és diadalmasan, pokolian szüröcsölkét a földről a bíborpiros folyadékot. (COOPER 2019: 214–215)

Nem akarjuk részletezni, hogy milyen szörnyűségek következtek ezután. Tombolt a halál, méghozzá a legborzasztóbb és legkegyetlenebb formájában. Ha valaki ellenállt, csak még jobban felingerelte a gyilkosokat. Az irokézek sokszor észre sem vették, hogy áldozatuk már meghalt, és további csapásokat mértek rá a tomahawkjukkal. (COOPER 1976: 282)

A teljes kiadáshoz képest az ifjúsági változathoz két olyan erőszakos jelenet hiányzik, amely a „jók” kegyetlenkedéseit ábrázolja.

... egymás után odalépett a halottakhoz, és beledöfte hosszú kését a mellükbe, olyan szenvtelenül, mintha csak állati tetemek volnának. Ám az idősebbik mohikán megelőzte: sorra lerántotta a skalpokat a semmi ellenállást nem tanúsító elesettek fejéről. (COOPER 2019: 140)

Körbejárta a csatateret, és megvizsgálta, hogy valóban halott-e minden elenségük. Már egyiket sem találta életben. (COOPER 1976: 243)

... hangos, elnyújtott nyögést hallottak a kis víztükör felől, mintha valóban a holtak szellemei bolyonganának vízi temetőjük körül. [...] Újabb, ezúttal halkabb nyögés követte az elsőt, valami csobbant a vízben, majd ismét akkora csend támadt, mintha a sivár kis tó a teremtés kezdete óta nem rezzenett volna fel álmából. Még mindig tanácstalankodtak, amikor az indián alakja előbukkant a sűrűből. Egyik kezével a boldogtalan ifjú francia skalpját akasztotta az övére, másikkal a kését és a tomahawkját tűzte vissza, majd a jól végzett munka elégedettségével elfoglalta helyét a sorban. (COOPER 2019: 167–168) (A jelenet azután következik be, hogy a francia őrszem továbbengedte hőseinket útjukon.)

Ami kimaradt

Az *utolsó mohikán* egy újra és újra visszatérő szereplője a zsoldárénekes, akinek szerepeltetése csak a történet végén válik indokolttá. Ám Cooper éppen őt használja fel arra, hogy a Súlyomszemmel folytatott eszmecsere során erkölcsi, vallási és filozófiai gondolatokat ütköztessen. Mindezek a cselekmény szempontjából valóban lényegtelen elemek az ifjúságnak szánt változathoz hiányoznak, vagy a minimálisra rövidülnek, ami jótékonyan hat a történet tempójára.

A kisebb-nagyobb kihagyások közül mindenféleképpen szót kell ejteni arról a néhány soros bekezdésről, amelyben a regény főbb szereplőinek utóéletéről tudhatunk meg többet. Súlyomszemmel és Chingachgook-

kal ugye találkozhatunk a *Nagy indiánkönyv* időrendben következő darabjaiban is, azonban az „angolok” további sorsáról az ifjúsági változat olvasói nem tudhatnak meg semmit.

És végül...

Gy. Horváth László egy ízig-vérig romantikus kalandregényt tett elénk, míg Réz Ádám egy könnyed kalandregényt. Más-más célközönségnek más-más művet. A történet az ifjúsági átdolgozással sem veszített erejéből, sőt a szövegnek helyenként kifejezetten jót tett a rövidítés és egyszerűsítés – hisz (tegyük a kezünket a szívünkre) ma már nem szívesen olvasunk hosszadalmas tájleírásokkal elnyújtott műveket, és egy mai szerkesztő bizony a kezünkre csapna, ha egy-egy erdő szépségeit háromnál több mondatban próbálnánk körülírni.

P. S.:

Jelen írás célja az volt, hogy felmutasson néhány olyan eltérést, amely rámutat Cooper legnépszerűbb regénye két magyar változatának bizonyos különbségeire. Egy alaposabb dolgozat a fentiekén kívül számos egyéb eltéréstípust tudna felvázolni. Ugyanakkor a Park Kiadó által megjelentetett teljes kiadás újabb nézőpontok beemelését is szükségessé teszi: például beszélhetnénk a műről ökológiai szempontok szerint (különösen az olyan mondatok figyelembevételével, mint: „Az ember, amint a markába kaparintja, rögtön ki is facsarja a természetet” (COOPER 2019: 148), vagy Natty Bumppo kettős identitását és annak megjelenési formáit szem előtt tartva, esetleg a rasszizmus jelenlétét vizsgálva.

P. S. 2:

Gy. Horváth László egyik nyilatkozatában elmondta, hogy az újrafordítás kezdeményezője a Park Könyvkiadó korábbi igazgatója, Rochlitz András volt, aki azonban azóta nyugdíjba vonult, így féltő, hogy a Bórháris-ny-történetek további darabjainak teljes szövegét sajnos belátható időn belül nem olvashatjuk magyarul.

KIADÁSOK

COOPER, Fenimore James 2019. *Az utolsó mohikán – Elbeszélés 1757-ből.* Park Könyvkiadó, Budapest

COOPER, Fenimore James 1976. *Nagy indiánkönyv.* Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest